

Machiavelli aneb kdo dnes vládne Evropě?

Brilantní myslitel

Hledám-li svou oblíbenou myšlenku Niccolò Machiavelliho tak zvolím následující z úvodu XV. kapitoly „Vladaře“: „Nyní je třeba zamyslet se nad tím, jak má vladař zacházet s poddanými a se spojenci. Vím, že o tom psali už mnozí, a nerad bych byl pokládán za domýšlivce, že se tím chci obírat i já, zvláště budu-li se odchylovat od jiných. Mám však v úmyslu napsat užitečnou knížku, takže pokládám za vhodnější dívat se na věci tak, jak se mají ve skutečnosti, než jak se zvnějšku jeví. Je totiž velký rozdíl mezi tím, jaký život je a jaký by měl být. Ten, kdo si nevšímá reality a nechce vidět, jací lidé jsou, a staví spíše na svých přáních a představách, jak by svět vypadat měl, nedopadne dobře. A člověk, který se chce za všech okolností chovat ušlechtilé a jevit se všem jako dobrý člověk, se zlou se potáže mezi tolika lidmi, kteří dobří nejsou.“(1)

Machiavelliho přínos k politické vědě vidím zejména v tom, že upozornil na význam zákonitostí, které mají původ v lidské přirozenosti a neúnavně zdůrazňoval nutnost vidět svět jaký skutečně je, nikoliv jaký bychom si přáli mít.

Machiavelli protiřečil Aristotelovi, Tomáši Aquinskému a i (pro Florencii velmi významnému) Savonarolovi, kteří chtěli uspořádat politický režim podle etických nebo náboženských principů. Nadčasovou hodnotu má v této souvislosti jeho téze, že umění vládnout nespočívá v uskutečňování morálních imperativů, nýbrž v promyšleném respektování zákonitostí politického vývoje. Machiavelli dává přednost proveditelnému před optimálním; efektivita je pro něj důležitější než etika.

Existují celé knihovny děl teoretiků, kteří těmto názorům odporovali. Jeden z mála jeho kritiků, který o politice nejenom přemýšlel, ale jí i sám prováděl byl Friedrich Veliký. Jeho „Anti-Machiavell“, který vyšel v roce 1740 zavrhl Machiavelliho doporučení jako nemorální. Ve svém „Politickém testamentu“ z roku 1768 však pruský král přiznává, že Machiavelli měl pravdu a že „nezištný vládce nemůže obstát mezi tolika ctižádostivými a bezohlednými“.

Německá otázka

Zodpovědět otázku, která mi byla položena je zdánlivě jednoduché. Kdo dnes vládne Evropě se zdá být zřejmé - Německo. Nikoliv náhodou byl proces evropského sjednocení od počátku motivován také snahou oslabit přirozenou mocenskou pozici Německa. Od II. světové války bylo cílem evropské integrace vytvořit Francií předdefinovanou „Evropu národů“; s Velkou Británií na periferii, s Německem v roli finančníka a s Paříží jako skutečným hlavním městem Evropy.

Bonn a posléze i Berlín toto snažení podporoval. Od druhé světové války byla evropská integrace hlavním cílem německé zahraniční politiky. „Naše zahraniční politika je o to národnější, o č evropsštější je,“ zdůrazňoval někdejší německý ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher.

Všechny dosavadní německé vlády se také upřímně snažily o co nejužší začlenění země do nadnárodního evropského soustátí. Všechny německé vlády však přitom musely a musí řešit dilema, které lakonicky popsal již von Bismarck takto: Německo je příliš silné na to, aby bylo

jedním z evropských států a zároveň příliš slabé na to, aby Evropě dominovalo. To je dle mého názoru samotná podstata a nej přesnější formulace tzv. „německé otázky“.

Vlády v Bonnu a v Berlíně netoužily po nadvládě nad kontinentem a o mírumilovnosti Německa není sebemenších pochyb. Jisté však je i to, že země této velikosti působí (ať chce nebo ne) minimálně jako regionální velmoc. Pokus tuto skutečnost ignorovat nebo potlačit má asi takové šance na úspěch, jako pokus přestat dýchat.

Rozhodujícím faktem je přitom ekonomická síla a ekonomické zájmy země. Němci jsou největším národem Evropy a jejím ekonomickým těžištěm. Hospodářství země však potenciálně ohrožuje nedostatek surovin. Tato skutečnost vede spolu se závislostí na exportu nevyhnutelně k aktivní, ekonomicky podbarvené, zahraniční politice všech azimutů.

Rozhodující událostí, která si vynutila ofenzivnější zahraniční politiku Německa bylo rozšíření EU v roce 2004. Tehdy se těžiště evropského nadnárodního spolku posunulo východním směrem a Německo se (proti své vůli) stalo jeho centrem, nejenom ekonomicky - jako doposud - , ale i geopoliticky.

Evropská integrace

Podívejme se na proces evropského sjednocování očima Niccolò Machiavelliho. Evropská integrace je klasickým příkladem přání, jak by měl svět vypadat a přehlížením toho jaký je ve skutečnosti. Ale ten, kdo si nevšímá reality a staví spíše na svých přáních, nedopadne dobře, upozorňuje nás Machiavelli. Vliv reálné politické situace, jejíž význam tento myslitel tak zdůrazňoval se po desetiletí procesu evropské integrace prosazoval podstatně zřetelněji než mnohomluvné politické deklaráce, smlouvy, filozofické myšlenky, nebo etické hodnoty.

V průběhu studené války stabilizoval proces evropské integrace společný strach všech západoevropských států - obrana před komunismem. Tehdy šlo o všechno a tím byly na několik desetiletí přehlušeny specifické národní zájmy členských zemí. Padající „železná opona“ však tuto Evropu pohřbila.

Cesta k tomu, že dnes Německo vládne Evropě je dlážděná neúspěšnými pokusy Evropanů ignorovat a potlačovat realitu. Machiavelli by nejspíše pokrčil rameny a řekl by: „Ten, kdo své jednání přizpůsobuje daným okolnostem, je úspěšný; člověk, jehož činy jsou se současnými okolnostmi v rozporu, úspěšný není.“(2)

Krise integrace vyostřená v krizi eurozóny vede k tomu, že se na obzoru místo „evropského“ Německa rýsuje „německá Evropa“ a tím i aktuální verze „německé otázky“. Odpověď na ní zatím nelze definitivně formulovat. Jisté ale je, že vyjímečnost německého postavení v Evropě tuto zemi současně připoutává a vytlačuje ze sjednocovacího procesu.

Jestliže evropská integrace nedostatečně respektovala socio-ekonomickou realitu členských zemí (zejména její rozdílnost) tak mělo zavedení společné měny tuto realitu zcela potlačit. Společná měna euro byl také zatím poslední pokus o to, zapojit sílu Německa do služeb všech Evropanů. Zbytek Evropy však pochopil tuto služební funkci Německa příliš doslova. Původní odčihování válečné viny mělo být nahrazeno trvalou podpůrnou funkcí země v rámci unie.

Avšak Bismarckova slova o příliš silném a zároveň příliš slabém Německu platí i dnes. A jakákoliv berlínská vláda tudíž je a bude nucena prosazovat kroky směrem k „německé Evropě“. Nikoliv s cílem nadvlády, nýbrž s cílem zvýšení ekonomické efektivity a konkurenceschopnosti ostatních členů EU. Nejpozději teď si pozorný posluchač všiml, že moje úvodní téze, o Německu vládnoucímu Evropě není úplně správná. Pravdu má spíše Bismarck a Německo se pouze snaží donutit Evropu k ekonomické modernizaci právě proto, že je příliš slabé na to aby ji mohlo opravdu dominovat a nést tak i odpovědnost za její stabilitu.

Fatální však je, že politika prosazování socio-ekonomicky „německé Evropy“ naráží v ostatních členských zemích na odpor proti „německému diktátu“. Avšak Německo není tak silné, aby mohlo slabší státy EU dlouhodobě financovat a každá berlínská vláda musí počítat s tím, že národ dříve nebo později odmítne roli trvalého sponzora Evropy.

Je ironií dějin a dokladem aktuálnosti a užitečnosti realistického vidění politiky, že projekt evropské jednoty vytvořil právě tu konstelaci, kterou chtěl vyloučit. Německo opět zaujímá svou tradiční dominantní roli na kontinentu; tedy pravý opak toho, co bylo cílem evropského sjednocení. A evropští partneři vnímají projevy ekonomické síly a exportní orientace berlínské republiky jako formu mocensko-politické expanze.

Berlín a Moskva

Proces evropské integrace tedy neřeší dilema příliš silného a zároveň příliš slabého Německa a nevede k dosažení celoevropské rovnováhy. Zdá se, že rovnovážný stav lze nalézt až na (vyšší) euroazijské úrovni. Dokladem toho je skutečnost, že se mezi artefakty „Spojených států evropských“ opět vynořuje tradiční evropská mocenská architektura.

Evropskou scenerii ovládá dnes jako včera Německo, Francie, Velká Británie a Rusko. Německo posouvá těžiště kontinentu na Východ, Paříž se snaží vyrovnat sílu Německa tím, že se chová jako hlavní město jižní Evropy, pokouší se o aktivnější roli ve středomořském regionu a koketuje se sblížením s USA. Velká Británie si udržuje a dokonce vyhrocuje svou jednoznačnou distanci vůči kontinentální politice a pečuje o „special relationships“ s USA. A Rusko dává (naposledy vůči Ukrajině) jasně najevo, že požaduje zpět svou velmocenskou roli. A tak je „nová“ realita evropské politiky vlastně stará přes dvě stě let.

Zdá se tedy, že místo kýžené celoevropské sounáležitosti je dosažitelná pouze nová forma rovnováhy na kontinentu. K tomu aby tato rovnováha fungovala by bylo třeba americké přítomnosti na kontinentu. Ústup Spojených států z evropské politiky je pochopitelný, avšak zejména pro Střední Evropu znepokojující.

V rámci staronové evropské mocenské konstelace se Německu otevírá možnost nebo spíše nutnost nové „Ostpolitik“, ve smyslu německo-ruského ekonomického partnerství. Řekl bych, že je přiměřené hovořit o určitém posunu těžiště zájmové politiky Berlína směrem k Moskvě.

Každá německá vláda si je vědoma toho, že potřebuje ruskou energii; po výstupu z jádra to platí ještě více než předtím. Bezedná ruská odbytíště naopak přitahují německý průmysl. Pro

Německo představuje Rusko ekonomický operační prostor, nikoliv namísto, ale vedle sice přitažlivé, ale jak politicky tak ekonomicky nákladné Evropské unie.

Rusko naopak potřebuje partnera pro modernizaci své výrobní základny, odbytiště pro svou energii a protiváhu proti čínské ekonomické invazi. Reálná kompatibilita zájmů a potřeb obou aktérů je nepřehlédnutelná a silnější než etické principy.

Pro Středoevropany samotné se oživení vazby Berlín-Moskva stává důležitou součástí zmíněné nové „německé otázky“. Ani jedné z obou mocností nestojí středoevropské země za vážný vzájemný konflikt. Střední Evropa je z hlediska jejich zájmů především tranzitní a v jistém smyslu i „přechodný“ prostor.

Příkladná je v této souvislosti překerní pozice Polska. Varšava je v situaci formálně privilegované druhořadosti. O tom, že si to tamnější elity uvědomují svědčí jejich úporná snaha věřit tomu, že Německo je navěky odsouzeno odčiňovat válečné škody a že Rusko je na sice klikaté, ale jasné cestě k demokracii. Obě tyto hypotézy slouží k tomu posílit víru, že si Polsko může udržet stabilní pozici mezi těmito dvěma aktéry.

A Česká republika?

Na rozdíl od Běloruska, Pobaltí či Ukrajiny je Česká republika v lepší situaci, ale její elity musí vyvinout mnoho státnického umění k tomu aby v prostoru mezi Německem a Ruskem obstála.

Pro Prahu by proto měl být prvním zahraničněpolitickým příkázáním onen realistický a pragmatický přístup, který nám odkázal Niccolò Machiavelli. Východiskem by mělo být respektování sil a skutečností, kterým se lze vymknout asi tak snadno jako zemské gravitaci. Není přitom dobré spoléhat na liknavou „fortunu“ a o to výrazněji vsadit na „virtú“, tj. na kompetentní a efektivní politiku. Slovy Machiavelliho: „Musíme si vážit těch, kdo umějí vládnout, a nikoliv takových, kteří vládnou, ale neumějí to.“(3)

Jak tedy reagovat? Vstřícně se podřídit Berlínu nebo Moskvě? Hledat pomoc mimo region? Posilovat EU jako protiváhu německo-ruského ekonomického souladu ve Střední Evropě? Smysl dává pokus o kombinaci všech přístupů, s vědomím, že desetimilionový národ nemá dostatečnou váhu na to, aby běh věci zásadně ovlivnil.

Slabost české pozice může zčásti kompenzovat soustředění na opravdu důležité a zároveň dosažitelné cíle, na systematické hledání příznivých vývojových tendencí a jejich obratné využívání. Předpokladem přitom však je, vidět svět jaký je a ne jaký bychom si přáli mít.

Obrazně řečeno bychom se co možná často měli vydat na pouť. Ale nikoliv za etikou, třeba do Santiaga de la Compostella, nýbrž za efektivitou do Florencie, k hrobu Niccolò Machiavelliho.

Poznámky:

(1) Machiavelli, N.: Der Fürst. Reclam Verlag, Stuttgart 1986, s.119.

(2) Machiavelli v dopise Soderinimu. in: Atkinson, J.B., Sices, D.: Machiavelli and His Friends: Their Personal Correspondence. Northern Illinois University Press, De Kalb, Illinois, 1996, s.134.

(3) Machiavelli, N.: Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia. in: Machiavelli, N.: úvahy o vládnutí a vojenství, Naše vojsko, Praha 1987, „Věnování“.

Přednáška pronesená na konferenci u příležitosti pětistého výročí vydání díla Niccolò Machiavelliho „Vladař“, 3. prosince 2013.